

«BADOYE' UL-VAQOYE»DA SAMARQAND ILMIY MUHITI: OLIMLAR VA TALABALAR HAYOTI

Soliyeva Gulhayo

Mustaqil tadqiqotchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22844690>

Zayniddin Mahmud Vosifiyning «Badoye' ul-vaqoye» asari XV asr oxiri – XVI asrning birinchi yarmida Xuroson va Movarounnahrda kechgan ijtimoiy-madaniy jarayonlarni o'rganishda muhim yozma manbalardan biridir. Asarning Samarqand bilan bog'liq lavhalarida shahardagi madrasalar, mudarrislar, olimlar, talabalar va ularning kundalik hayotiga doir aniq ma'lumotlar uchraydi. Ayniqsa, muallifning o'z hayotiy tajribasi bilan bog'liq voqealarni bayon qilishi ilmiy-ma'rifiy muhitning nafaqat tashkiliy, balki ijtimoiy va moddiy jihatlarini ham kuzatish imkonini beradi.

Samarqanddagi ilmiy hayotning muhim markazlaridan biri madrasa bo'lgan. Vosifiy Samarqandga kelishi munosabati bilan shahardagi madrasalar va ularda faoliyat yuritgan mudarrislar haqida ma'lumot beradi. Uning qayd etishicha, Kuchkunchixon davrida Samarqanddagi ayrim madrasalar, xonaqohlar, masjidlar va boshqa inshootlar qayta tiklangan va obod qilingan. Muallif, xususan, Ulug'bek madrasasi va xonaqohi haqida batafsil to'xtaladi.

Mazkur madrasada o'n nafar mudarris faoliyat yuritgani, ulardan biri Mavlono Amir Kalon bo'lgani qayd etiladi¹. Mavlono Amir Kalon bilan bog'liq ma'lumotlarda madrasa faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri talabalarni o'qitish va ilmiy kishilarni tayyorlash ekani ko'rinadi.

Vosifiy madrasadagi ta'limning maqsadini ilmlarni qaror toptirish, diniy jaholatga qarshi kurashish va olimlar tayyorlash bilan bog'laydi. Shuningdek, madrasa vaqf shartlarida eng bilimdon kishining mudarris etib tayinlanishi lozimligi ko'rsatilgan. Demak, manbada mudarrisning mavqei uning bilim darajasi bilan bevosita bog'langanligi qayd etilmoqda. Bu ma'lumot Samarqanddagi madrasa hayotida ustozning ilmiy salohiyatiga alohida ahamiyat berilganini ko'rsatuvchi aniq dalildir.

Asarda Mavlono Xofi, Mirzo va Qozizoda Rumiylar bilan bog'liq voqea Samarqanddagi olimlarning ilmiy faoliyati haqida yanada aniqroq tasavvur beradi. Vosifiyning hikoyasiga ko'ra, Mavlono Xofi Samarqandda «Mijastiy» asari yuzasidan ilmiy bayon qilgan. Ushbu majlisda 90 nafar olim ishtirok etgani qayd etiladi². Vosifiy bayonida mazkur ilmiy masalani to'liq anglagan kishilar orasida Mirzo va Qozizoda Rumiylar alohida ajratib ko'rsatiladi. Mazkur voqea Samarqanddagi olimlar hayotining muhim jihatlaridan birini — ilmiy majlis va munozaralarni ko'rsatadi. Bu yerda olimlarning mavqei faqat egallagan lavozimi bilan emas, balki muayyan ilmiy masalani tushunish va muhokama qilish qobiliyati bilan ham belgilanadi. Shu bilan birga, Vosifiy ilmiy yig'inda qatnashgan olimlar sonini aniq — 90 nafar deb ko'rsatishi mazkur lavhaning manbaviy qiymatini oshiradi. Biroq bu raqamni XVI asr Samarqandidagi barcha olimlarning umumiy soni sifatida emas, aynan Vosifiy tasvirlagan majlis ishtirokchilari soni sifatida baholash lozim.

¹ Vosifiy Z.M. Badoye' ul-vaqoye'. Matnni tayyorlash va tuzish: M. Dilovarov. – Dushanbe: Adib, 2017.

² Temirova G. Zayniddin Vosifiyning «Badoye' ul-vaqoye» asari – Buxoro tarixiga oid muhim manba // Modern Science and Research. – 2024.

«Badoye' ul-vaqoye»ning Samarqand talabalari hayotiga oid eng muhim lavhalaridan biri 919-hijriy yildagi qattiq qish va qahatchilik haqidagi bayondir³. Vosifiy bu voqeani alohida hikoya qilib, qattiq sovuq, oziq-ovqat tanqisligi va qimmatlashuv sababli aholining og'ir sharoitga tushganini yozadi.

Ushbu vaziyat ayniqsa moddiy ta'minoti bo'lmagan talabalar hayotiga jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Muallifning yozishicha, qariyb o'n nafar g'arib Xurosonlik talaba juda og'ir ahvolda Vosifiy huzuriga keladi. Ular hech qanday vazifasi yoki tanish-bilishi yo'qligini, agar yordam ko'rsatilmasa, sovuq va ochlikdan halok bo'lishlari mumkinligini bildiradilar. Bu ma'lumot Samarqandga boshqa hududlardan ilm olish uchun kelgan talabalar mavjud bo'lganini va ularning ayrimlari moddiy jihatdan ancha nochor sharoitda yashaganini ko'rsatadi. Talabalarining og'ir ahvoli Amirakoyi Shohiyga yetkaziladi. Vosifiy uning yosh, aqlli va saxovatli kishi sifatidagi qiyofasini tasvirlaydi. Amirakoyi Shohiy talabalar holatidan xabar topgach, ularga yordam beradi.

Vosifiyga po'stin va munosib kiyim, talabalarining har biriga esa qo'y terisidan po'stin, ko'ylak va ishton beriladi. Bu voqea talabalarining kundalik hayotida kiyim-kechak va issiq kiyimning o'zi ham muhim moddiy muammo bo'lganini ko'rsatadi. Biroq ko'rsatilgan yordam qahatchilikning og'ir oqibatlarini to'liq bartaraf eta olmaydi. Vosifiy keyingi voqealarda talabalar ahvoli yanada og'irlashganini qayd etadi. Jumladan, ikki talaba oziq-ovqat sotib olish maqsadida o'z po'stinlarini sotadi va qattiq sovuq natijasida vafot etadi. Bu voqea asarda talabalarining ochlik va sovuq sharoitidagi hayotini ko'rsatuvchi eng keskin dalillardan biridir. Talabalarni qutqarish uchun Mavlono Abdulali Balxiy Vosifiyga Abu Sa'id Sultonga qasida yozishni taklif qiladi.

Uning fikricha, sultonga murojaat orqali moddiy yordam olish va talabalarni qahatchilikdan chiqarish mumkin edi. Vosifiy bu taklifni qabul qiladi va qasidani bir kechada yozadi. Qasida Abu Sa'id Sultonga yetkazilgach, undan talabalar uchun yordam olinadi. Manbada ushbu yordamning miqdori ham aniq ko'rsatilgan: o'nta semiz qo'y, yigirma man mayda un, yuz xoniy miqdorida mablag' va o'tin uchun to'rt daraxt beriladi. Bu ma'lumot talabalarga yordam faqat kiyim-kechak bilan cheklanmaganini, oziq-ovqat, pul va yoqilg'i ham ularning ehtiyojlari tarkibida bo'lganini ko'rsatadi. Yordam olingach, Vosifiy va talabalar madrasaga qaytib, qishning qolgan qismini nisbatan qulayroq sharoitda o'tkazadilar. Talabalar hayotiga oid mazkur voqealar «Badoye' ul-vaqoye»ning oddiy ta'lim tarixi manbasi sifatidagi imkoniyatini kengaytiradi. Chunki Vosifiy talabalarni faqat dars olayotgan shaxslar sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy va moddiy ehtiyojlarga ega insonlar sifatida tasvirlaydi.

Ularining boshqa hududlardan kelishi, moddiy ta'minotining mavjud yoki mavjud emasligi, kiyim-kechak va oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyoji, shuningdek, saxovatli kishilar yordamiga murojaat qilishi talabalik hayotining ijtimoiy jihatlarini ochib beradi.

Shuningdek, manbada olim va talabalar o'rtasidagi aloqalarning bilvosita ko'rinishlari ham kuzatiladi. Xurosonlik talabalar Vosifiy huzuriga murojaat qiladi; Vosifiy esa ularning holatini boshqa nufuzli kishilarga yetkazadi. Abdulali Balxiy talabalarining ahvolini ko'rib, ularni qutqarish yo'lini izlaydi. Amirakoyi Shohiy va Abu Sa'id Sulton tomonidan ko'rsatilgan yordam esa ilm ahli atrofida shakllangan ijtimoiy ko'mak tizimining ayrim ko'rinishlarini namoyon etadi.

³ Vosifiy Z.M. Badoye' ul-vaqoye'. Matnni tayyorlash va tuzish: M. Dilovarov. – Dushanbe: Adib, 2017.

Biroq bu holatni butun Samarqand talabalari uchun umumiy tizim sifatida emas, Vosifiy tasvirlagan muayyan voqea doirasida baholash maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, «Badoye' ul-vaqoye»dagi Samarqandga oid lavhalar XVI asrda shaharning ilmiy muhitida faoliyat yuritgan olimlar, mudarrislar va talabalar hayotining turli jihatlarini yoritadi. Ulug'bek madrasasidagi o'n mudarris, Shayboniyxon madrasasidagi to'rt mudarris, 90 nafar olim ishtirokidagi ilmiy majlis, Xoja Yusuf Malomatiy xonadonidagi adabiy-ilmiy yig'inlar hamda Xurosonlik talabalarining qattiq qishdagi og'ir hayoti haqidagi ma'lumotlar bir manbaning o'zida jamlangan.

Ayniqsa, talabalar bilan bog'liq voqealar ilm ahli hayotining moddiy tomonlarini ko'rsatishi bilan ahamiyatlidir. Shu sababli «Badoye' ul-vaqoye» asarini Samarqandning XVI asrdagi ilmiy-ma'rifiy muhitini insonlar faoliyati va kundalik hayoti orqali tadqiq etish uchun muhim manba sifatida baholash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Boldirev, A.N. Zayn ad-din Vasifi. Bada'e ul-vaqa'e. Kriticheskiy tekst. – Moskva–Leningrad: Nauka, 1961.
2. Vosifiy Z.M. Badoye' ul-vaqoye'. Matnni tayyorlash va tuzish: M. Diloarov. – Dushanbe: Adib, 2017. – 480 b.
3. Temirova G. Zayniddin Vosifiyning “Badoye' ul-vaqoye” asari – Buxoro tarixiga oid muhim manba // Modern Science and Research.
4. Radjabova B.T. “Temuriylar renessansi va Alisher Navoiy (“Boburnoma” misolida)” // O'zbekiston: til va madaniyat. – 2020.
5. To'rayev H. Buxoro tarixi yozma manbalari. – Buxoro: Durdona, 2023